

ПЕРЕКЛАДИ: ДОДАТКИ

Роман Кисельов

КОМЕНТАР ДО ТОМАЗІЄВОЇ «ФІЛОСОФСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ ПРО ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЛАГІАТ» (1673)

Історія осмислення плагіату в науковому й художньому письменстві почалася в Європі з античних часів, тривала в коротших чи ширших увагах різних авторів на цю тему і, нарешті, досягла точки першого всебічного й добре структурованого опрацювання в дослідженні Якоба Томазія. «Dissertatio philosophica de plagio literario» уперше вийшла друком 1673 р. в Ляйпцизі [Thomasius 1673], удруге і втретє – відповідно в 1679 р. у Вайсенфельсі [Thomasius 1679b] (тепер німецька земля Саксонія-Ангальт) та 1692 р. в м. Швабах [Thomasius 1692] (тепер німецька земля Баварія). 1679 р. в Сні (тепер німецька земля Тюрингія) вийшли також додатки до праці [Thomasius 1679a], які, судячи з примірників, доступних для повного перегляду в інтернеті, переважно підшивали до вайсенфельського видання, але розповсюджували й окремо. У швабаському виданні 1692 р. додатки також мають окремий титул, тож, імовірно, і їх можна було придбати окремо.

Якоб Томазій (1622–1684) – учений-гуманітарій, професор філософії й риторики та ректор (1669) Ляйпцизького університету, ректор славнозвісних ляйпцизьких шкіл, Святого Миколая (Nikolaischule, 1670–1676) і Святого Томи (Thomasschule, 1676–1684), автор низки праць із філософії, а також на теми плагіату, освіти жінок тощо, один із учителів Г. В. Ляйбніца¹.

Цікаво, що на титулі дисертації її автор прямо не названий, натомість подані імена керівника процесу захисту (praeses), у ролі якого виступав Томазій, і пошукувача (respondendo publice defendit) – Йоганна Міхаеля Райнеля (Johann Michael Reinelius), що представлений як «вихованець курфюрста Саксонії» (Elect[oris] Saxon[iae] alumnus)». Жодної інформації про діяльність нового магістра філософії Райнеля (на той час магістр – найвищий ступінь у царині гуманітарних наук; ступінь доктора надавали в галузях медицини та права) мені знайти не вдалося. Авторство Томазія, утім, є безсумнівним, оскільки додатки видані вже з указівкою на нього як на одноосібного автора, а у Вступі до пропонованих у нинішній публікації тез (див. вище) він сам підтверджує факт свого авторства. До всього, друге й третє видання, які вийшли вже не для захисту, а для задоволення читацького попиту, містять гравійований портрет Томазія, хоч, як і перше, вказують на Райнеля як пошукувача.

© Р. Кисельов, 2021

¹ Син Якоба Томазія, Християн, був одним із найвідоміших німецьких філософів свого часу. Про вчення останнього див.: [Секундант 2017].

У XVII ст. вимоги до дисертантів дуже відрізнялися від сучасних. Пошукувач зовсім не обов'язково мусив бути автором і найчастіше ним не був: він насамперед мав оплатити всі гонорари, профінансувати супровідні процеси та церемонії, і на захисті, відповідуючи на запитання опонентів, засвідчити свою загальну ерудицію, вміння аргументувати та володіння темою. Автором найчастіше був той-таки *praeses* захисту, чи, потеперішньому, науковий керівник, а часом і взагалі стороння особа². Зрештою, у нас подібне трапляється й нині, з тією різницею, що на німецьких землях у XVII ст. це відбувалося не внаслідок обману, а згідно з прозорою суспільною угодою.

Структура праці та додатків до неї така (опис за виданнями 1679 р.):

Титул – с. [1].

Вступна частина – § 1-6 (тут названо предмет дослідження, приділено увагу внескові попередників та окреслено структуру праці), с. 1-3.

«Глава 1, теоретична» – § 7-336, с. 4-147.

«Глава 2, історична» – § 337-601 (де § 347-594 – виокремлений «каталог» звинувачуваних у плагіаті, що включає і підтверджені випадки, і квазіплагіат), с. 148-265.

«Глава 3, практична» – § 602-650 (про способи моральної направи плагіаторів), с. 265-283.

Доповнення та уточнення – с. [1].

Додатки:

Титул – с. 1.

Вступ – с. 3.

Додаток 1 – доповнення до каталогу звинувачуваних у плагіаті, § 651-696, с. 3-31.

Додаток 2 – витяг із твору кардинала Джованні Бони «Про Божественну псалмодію», с. 31-36³.

Додаток 3 – «Переднє слово про переступи письменників», що передувало диспутові під час захисту дисертації, с. 36-39.

Додаток 4 – основні тези дослідження, с. 39-49.

Додаток 5 – зміст, с. 49-68.

Додаток 6 – іменний покажчик звинувачуваних у плагіаті, с. 69-72.

Нинішня публікація пропонує переклад (з латини) і оригінальний текст четвертого додатку (*Nucleus disputationis maximè theoreticum, thesibus paucis & brevibus comprehensus*) до праці Томазія, а саме тез дисертаційного дослідження. Вони охоплюють усі основні положення праці, дають уявлення про спосіб обґрунтування й ілюстрування останніх, а також містять покликання на параграфи основного тексту, де конкретні питання розглянуті докладніше. Терміни й реалії, які можуть бути не актуальними для ширшого кола нинішніх науковців, пояснені у примітках. Сподіваюся, що таке представлення наблизить дослідження Якоба Томазія до українського читача.

Актуалізувати давніші наукові джерела осмислення плагіату варто, на мою думку, з двох причин. Перша й основна – суто наукова. Питання культури використання чужого в науковій та художній літературі є неодмінною складовою вивчення письменства будь-

² Детальніше про захисти дисертацій у німецьких університетах у XVIII ст. і раніше див.: [Зарецкий 2016].

³ Джованні Бона (Giovanni Bona, 1609–1674) – італійський релігійний письменник і богослов, цистерціанець. У короткому вступі до публікації Томазія пояснює, що не мав нагоди ознайомитися з твором Бони, пишучи своє дослідження, і тепер вважає за необхідне представити цей випадок. Його увагу привабив поданий у праці скрупульозний перелік джерел, із яких кардинал Бона черпав матеріал для свого твору. Як стверджує Томазія, попри факти компіляції в роботі Бони («*multa ex aliis hausisset*»), це робить автора вільним від плагіаторського переступу [Thomasius 1679a: 31].

якого періоду. І якщо дослідники новітніх творів мають удосталь теорій і прийомів, якими можуть послуговуватися, то з давньою літературою справа складніша. У нас уже є чимало досліджень про компілятивні практики старших українських авторів, про принципи цитування й покликання тощо. Однак, реконструюючи уявлення про «нормальне» в контексті досліджуваних прийомів, ми мусимо мати якусь неанахронічну теоретичну основу для класифікації й оцінки як конкретних практик, так і колективних уявлень про неприйнятні і прийнятні способи письма.

Звісно, ґрунтовна праця Якоба Томазія про плагіат не була жодним мірилом для українських письменників останньої чверті XVII ст. й пізніших. Хоча окремі з них вочевидь мусили її знати, оскільки навчалися в західноєвропейських вишах; та й Ляпцизький університет, де викладав Томазія, був одним із традиційних напрямків давньоукраїнського освітнього туризму див.: [Нудьга 1982: 89-102]. Так само не була ця праця загальновизнаним дороговказом і для західноєвропейських авторів. Об'єктом критики в Томазія нерідко стають твори осіб, які мали в його часи стійку популярність та авторитет, що їх навряд чи похитнув Томазіїв аналіз. А втім, дивлячись на будь-які сфери інтелектуальної діяльності, ми не можемо не враховувати наявності ідей, які в перспективі виявилися засадовими, дарма що в час свого оприлюднення для багатьох могли видаватися маргінальними. Як пише Мерилін Рендол у книзі «Прагматичний плагіат: авторство, вигода і влада», праця Томазія стала джерелом для П'єра Бейля в його «Dictionnaire historique et critique» (1697, t. II, «Nihisius»). Стаття «Plagiarisme» в енциклопедії Дідро-Д'Аламбера (1751, t. XII, p. 679-680), написана Луї де Жокуром, також базується на праці Томазія [Randall 2001: 107]. І навіть у відомій французькій енциклопедії XIX ст. Лярусс, як стверджує дослідниця, відповідна стаття є «радше оновленою компіляцією з Дідро, де цитовано Бейля, котрий цитує Томазія» [ibid.: 109].

Українське письменство XVII – I пол. XVIII ст. перебувало в загальноєвропейському контексті з огляду на його зміст, тенденції розвитку і, зрештою, широке побутування в ньому латинської мови. Тому, порушуючи питання про засади використання чужих текстів у творах українських авторів, ми не можемо обійти спадщини чільних європейських теоретиків плагіату.

Другою і другорядною, але все-таки суттєвою спонукою введення джерел із теорії плагіату в науковий обіг є численні факти толерування інтелектуальних крадіжок у теперішній науці. Дивно, але часом високі посадовці, їхні родичі та інші науковці, які вдаються до плагіату, у разі його викриття покликаються на нечіткість уявлень про це явище й заявляють про потребу нарешті якось осмислити його й виразно окреслити. Тож буде незле, якщо прихильники такої практики знатимуть про давнє винайдення велосипеда.

Аналіз Томазієвих положень не є метою цього коментаря. Досить тут сказати, що теорія німецького мислителя охоплює все письменство, але все-таки значно більше уваги останній приділив регулярній науці, що продовжувала формуватися як окрема царина діяльності. Власне ж художні тексти в трактаті виокремлено й розглянуто як особливі. Твір Томазія є науковим трактатом, і сам цей автор, як бачимо, далекий від захоплення гучними скандалами довкола плагіату: він наголошує, що кожний факт потребує уважного і якомога вільнішого від емоцій розгляду. У контексті цих застережень вартий уваги й випадок оцінкової помилки самого Томазія, що його спостерігаємо в межах пропонованих до уваги тез (див. нижче, прим. 31). Особиста позиція автора трактату зумовлена турботою про порядок у науці і висловлена в його останній тезі.

Примітки до Томазієвого Додатку IV, що має назву «Ядро дослідження про літературний плагіат, передусім теоретичне, уміщене в небагатьох стислих тезах»

¹ – Слово *plagium* у лат. мові позначає не тільки крадіжку, пов'язану з інтелектуальною власністю, а й викрадення людини та неправомірне привласнення чужих речей. Походить від грецьк. *πλάγιος* «непрямий, лукавий, непевний». – *До п. 1.*

² – Використані тут і далі терміни, що позначають типи справедливості, походять з Аристотелевої праці «Нікомахова етика». Пізніше вони стали частиною теоретичних побудов Томи Аквінського та інших середньовічних філософів і богословів. Згідно з Аристотелем, справедливість найперше поділяється на загальну (*justitia generalis*, в Аристотеля – *κατὰ τὴν ὄλην ἀρετὴν τεταγμένη δικαιοσύνη*) й особну (*justitia particularis*, *ἐν μέρει δικαιοσύνη*). Загальна справедливість визначається законністю й загальним уявленням про чесноти. Особна справедливість (див. також пункт 43 тез Томазія) пов'язана зі стосунками між членами суспільства і дотриманням у цих стосунках принципів рівності та чесноти. Є два типи особної справедливості. Один із них – це згадана в цьому пункті тез Томазія «зрівнювальна справедливість» (*justitia commutativa*, *ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικὸν δίκαιον*). Історик і перекладач В. Ставнюк передає цей термін як «направний при взаємному обміні [вид особної справедливості]» [Аристотель 2002: 1131a]. В Аристотеля він стосується передусім економічних операцій та інших ситуацій взаємообміну різними благами в суспільстві. Корелятом зрівнювальною є розподільча справедливість (*justitia distributiva*, *ἐν ταῖς διανομαῖς δίκαιον*), яка передбачає належний розподіл життєвих благ відповідно до гідності (що може визначатися за різними критеріями) членів суспільства. – *До п. 2.*

³ – У 53 епіграмі I книги римського поета Марка Валерія Марціала немає слова *plagium*, однак плагіатора, описаного в цьому вірші, автор називає *fur* «зłodій». Очевидно, власне це Томазій і має на увазі. У 52 епіграмі цієї ж книги Марціал вживає слово *plagiarius* «привласнювач» стосовно плагіаторів. Загалом же в першій книзі темі плагіату присвячено чимало віршів. Автор не раз докоряє якомусь Фідентині, що видавав його твори за власні (кн. I, епігр. 29, 38, 53, 72). – *До п. 4.*

⁴ – *Causa efficiens* (грецьк. *ἀρχὴ τῆς κινήσεως*), перекладається українською як «здійснювальна» [Хома 2014: 30, 44-51, 101, 188, 299] або «дійова» [Мондін 2010: 114-115] причина. Вона є одним із чотирьох різновидів перших причин, згідно з «Метафізикою» Аристотеля (983a 24 і далі). Здійснювальна причина пов'язана з питанням про джерело (виконавця) дії, завдяки якому відбувається певна зміна. Інші три різновиди в лат. термінології мають назви *causa materialis* («матеріальна причина»: з чого виникає і з чого складається щось), *causa formalis* («формальна причина»: відповідно до чого або співвідносно з чим щось є або робиться якимось) та *causa finalis* («цільова причина»: навіщо або заради чого щось виникає чи існує).

Отже, Томазієві йдеться про те, що специфіку плагіату як різновиду крадіжки зумовлено лише здійснювальною причиною, тобто згаданим у тезі 2 небажанням віддати іншому те, «що йому належить з погляду чести». – *До п. 5.*

⁵ – Туллій – родове ім'я Цицерона (Марк Туллій Цицерон, 106-43 до н. е.), видатного римського оратора, письменника й політичного діяча. – *До п. 13.*

⁶ – Йдеться про збірник у 6 кн. видатного філолога-класика, письменника і друкаря Анрі Етьєна (лат. ім'я – *Henricus Stephanus*, ?-1598) «Різні балачки, тобто спостереження, уточнення, описи, розвідки», що містить його літературознавчі дослідження й коментарі до творів античної літератури. Том, що містить книги I-III, вийшов 1578 р.

у Женеві, том із кн. IV-VI – 1589 р. там-таки. У тексті Томазія згадано гл. 13 V-ї книги, див.: [Stephanus 1589: 203-211]. – *До п. 14.*

⁷ – «Στρόματα» (гр. ≈ «верстви, шари», «клаптики») – ранньохристиянський богословський і морально-повчальний збірник різнорідного змісту [див.: Migne 1857], авторство якого приписують Клименту Александрійському (бл. 150–бл. 215). У ньому не раз порушується питання плагиату, спеціально ж цій темі присвячено 2 главу 6 кн., де автор подає в зіставленні багато цитат із грецьких авторів і характеризує їхню літературну практику як «самозакохане еллінське злодійство» («τὴν Ἑλληνικὴν φιλαυτον κλοπὴν»), оскільки цитовані письменники (згідно з оцінкою автора) крали матеріал у юдеїв, Гомера і один в одного. – *До п. 14.*

⁸ – Архін (Архінос) – афінський державний діяч і оратор, один із реформаторів грецької абетки, жив у II пол. V – на поч. IV ст. до н. е. Твори не збереглися. – *До п. 14.*

⁹ – Демосфен (384–322 до н. е.) – один із найвидатніших давньогрецьких ораторів. – *До п. 14.*

¹⁰ – В основному тексті, у прикладах (авторських та цитованих), що стосуються окресленої таким чином групи авторів, згадані анонімні й відомі мислителі-схоласти XII-XIII ст., зокрема Тома Аквінський (1225–1274), Жак де Вітрі (1170–1240), Томас із Кантімпре (1201–1272). Згідно з Томазієм, брак покликань на чужі твори у схоластиків зумовлений насамперед тим, що всі вони були варварами (barbari), а більшість ще й ченцями. Оскільки були варварами, то не мали уявлення про якісь елементарні правила літературного оформлення, і така «грубість» (squalor) послаблювала їхню чутливість до самого питання плагиату. Оскільки ж були ченцями, то їхній стан і засади життя відвертали їх від жадання слави і спонукали до пониження себе через приховування власних імен: унаслідок цього напруженість ситуацій, пов'язаних із проблемами авторства, зводилася нанівець. – *До п. 21.*

¹¹ – Філіпп Меланхтон (1497–1560) – видатний вчений-гуманітарій, лютеранський теолог та організатор шкільної та вищої освіти в Німеччині. Причину неактуальності поняття «плагиат» для послідовників Меланхтона Томазія убачає у винятковому братерському почутті (ex affectu quodam fraterno) і згуртуванні навколо особи наставника. [Thomasius 1679b: 80-81]⁴. – *До п. 21.*

¹² – Див. наступну прим. – *До п. 24.*

¹³ – У дисертації розглянуто три складові зовнішньої дії, згадані в 24 пункті тез: 1 – оприлюднювати чуже (р. 97), 2 – оприлюднювати чуже як своє (р. 99), 3 – пропускати згадку про іншого автора там, де її пропустити не можна (р. 102). – *До п. 26.*

¹⁴ – Акцидент – термін Аристотеля (συμβεβηκός) і схоластичної філософії, що позначає довільну властивість речі, яка не впливає на її сутнісну належність до певного класу речей, тобто не є підставою вважати річ тим, чим вона є. – *До п. 30.*

¹⁵ – Марк Вітрувій Полліон – римський вчений, архітектор і механік, що жив у I ст. до н. е. Автор праці «Десять книг про архітектуру». У вказаному місці Вітрувій засуджує практику плагиату і вказує на давню традицію суду й покарань у зв'язку з літературними крадіжками. Як приклад, він переказує оповідку про випадок на змаганні поетів, що його влаштував цар елліністичного Єгипту Птолемей під час ігор на честь муз і Аполлона. Один із семи суддів, ерудит на ім'я Аристофан (ідеться про Аристофана Візантійського, бл. 257–бл. 180 до н. е.), не погодився з симпатіями народу та

⁴ Посилання на дисертацію за виданням 1679 р. надалі наводяться в спрощеній формі: у круглих дужках, із зазначенням лише номеру сторінки після скорочення р.

оцінку колеґ і висловився на користь поета, який усім видавався найменш цікавим. Присутні були обурені поведінкою судді, однак Аристофан, зачитувавши відповідні книги, тут-таки довів, що решта учасників читали не власні вірші. У підсумку плагіатори дістали заслужену кару, тоді як Аристофана цар зробив чільним бібліотекарем. – *До п. 31.*

¹⁶ – У § 290 основного тексту, на який подано покликання, не уточнено, з якою метою плагіатор може приховувати власне ім'я. Можна припустити, що йдеться про фальшування анонімних «давніх» текстів з ідеями інших авторів та їх «відкриття». Причиною ж неправдивого позначення дати є бажання приписати собі першість в оприлюдненні якихось ідей. – *До п. 39.*

¹⁷ – Див. прим. 7. В основному тексті Томазій наголошує, що тяжким переступом плагіат робить ще й порушення Божої заповіді «Не кради» (р. 124). – *До п. 43.*

¹⁸ – Траяно Боккаліні (1556–1613) – італійський сатирик, автор твору «Вісті з Парнасу» («*Ragguagli di Parnaso*»), в якому Аполлон зображений у вигляді судді, що розглядає справи, пов'язані з творчістю і творами давніх і сучасних авторів. – *До п. 59.*

¹⁹ – Причину щойно вказано в пункті 59: у § 313 осн. тексту Томазій пояснює, що розв'язання суперечки в межах світу вчених, тобто оприлюднення інформації про плагіат, саме в собі є поверненням украденого і покаранням, і це значно ефективніше, ніж судовий розгляд. – *До п. 60.*

²⁰ – «Дигести, або Пандекти» («*Digesta seu Pandectae*», лат. *digesta* «упорядковане», гр. *πανδέκται* «всеохопні (довідники)») – збірник уривків із творів римських юристів у 50 книгах, укладений у 530–533 р. н. е. за наказом візантійського імператора Юстиніана. У 15 підрозділі 48 книги «Дигест» ідеться про «закон Фабія», в якому плагіаторами (*plagiarii*) названі викрадачі людей. Переконливих відомостей про автора закону не маємо. – *До п. 60.*

²¹ – Теодор Цвінгер (1533–1588) – баварський ерудит, автор 29-томової праці «Театр людського життя», де він систематизовано описує відомі з різних літературних джерел зразки людської поведінки в різних життєвих обставинах, з наголосом на моральних характеристиках. Уперше «Театр...» вийшов друком у Базелі 1565 р., згодом його кілька разів перевидавали. Детальніше про працю та її відлуння в українській літературі XVII ст. див.: [Яковенко 2017: 124-131]. – *До п. 63.*

²² – У цьому місці Цвінгер починає розділ про різного роду крадіжки, і його відкриває саме підрозділ «Літературні злодії. Літературні крадіжки» («*Literarii fures. Furta literaria*»), однак сюди автор відносить як випадки плагіату, так і факти матеріальної крадіжки чи інші переступи, пов'язані з текстами та книгами. Частина прикладів, на які далі вказує Томазій, пов'язана радше не з помилками, а з іншим розумінням цих термінів у Цвінгера, що, власне, визнає і сам Томазій у § 414 основного тексту, коли не схвалює класифікації Цвінгера, який розглядає справжніх та «наших метафоричних» крадіїв літератури в одній групі. Але в деяких прикладах (Димитрій, Хрисипп) Томазій відзначає не достатньо ретельний аналіз джерел. – *До п. 63.*

²³ – Історію про Ефіальта, раба відомого грецького коміка Евполіда (II пол. V ст. до н. е.) Цвінгер згадує з покликанням на Клавдія Еліана (бл. 175–бл. 235), римського письменника, що писав грецькою мовою. У трактаті Томазій уточнює, що це твір Еліана «Про природу тварин» («*Περὶ ζῴων ἰδιότητος*»), де в 41-й главі 10 книги автор розповідає про Авгеаса, вірного пса драматурга. Собака накинувся на раба Ефіальта і загриз його, коли той крав твори хазяїна. – *До п. 64.*

²⁴ – Згаданий Калліфан цитував загальновідомі твори, тобто йдеться про імітацію виняткової пам'яті та ерудиції, а не плагіат. Історію про особу з таким ім'ям Цвінгер подає з покликанням на прізвище французького гуманіста Жана Тіксє де Равізі (бл. 1480–1524) (лат. *Iohannes Ravisius Textor*). Томазій уточнює (§ 375, р. 165), що оповідку про Каліфана Равізі подав у передмові до «Specimen Epithetorum» [Ravisius 1518]. Але тут Томазій, схоже, плуває джерела: у «Specimen Epithetorum» такої інформації мені знайти не вдалося, натомість випадок Калліфана описано у праці Равізі «Officina...» («Майстерня...»), перше вид. 1503), яка є одним із популярних свого часу збірників «загальних місць»; у венеційському виданні [Ravisius 1584] це арк. 251 зв. Причому Цвінгер відтворює формулювання Равізі майже дослівно. Томазій, утім, там-таки точно вказує джерела, з яких Равізі міг вичитати історію про Калліфана: це перша книга трактату «Бенкет мудрих» («Δειπνοσοφισταί») Атенєя, грецького вченого та письменника кін. II–поч. III ст. н. е. (книга I), або ж візантійський енциклопедичний словник X ст. «Свіда» («Σοῦδα», стаття «Καλλιφάνης»). – *До п. 65.*

²⁵ – У Цвінгера приклад із Димитрієм виглядає так: «Димитрій, латинський поет, якого Горацій висміює за те, що той крав чужі пісні та виконував їх як свої: тому він його й називає мавпою, кажучи: «...*Simius iste / Nil praeter Calvum et doctus cantare Catullum*» [Zwinger 1586: 3560]. Ось цей фрагмент із 10-ї сатири Першої книги Горація в перекладі Андрія Содомори: «...ні мавпій той, їх інше цікавить: Всі вони знай в один голос підспівують Кальву й Катуллу» [Горацій 1982]. Тлумачення Цвінгера справді виглядає як спекулятивне. У сатирі Горація тема літературних крадіжок узагалі не порушена, йдеться тільки про наявність чи відсутність літературного хисту й марне наслідування чужого художнього стилю. Переконливих відомостей про особу згаданого поета-наслідувача немає. Горацій тут прямо не називає навіть його імені: згадка про якогось гідного осуду Димитрія з'являється лише наприкінці сатири, і немає певності, що йдеться про того самого поета. – *До п. 66.*

²⁶ – Інформацію про Хрисіппа, грецького філософа-стоїка III ст. до н. е. Цвінгер подає за відомим історико-філософським твором Діогена Лаєртського (III ст. н. е.), що відомий під назвою «Про життя, вчення та висловлювання відомих філософів», а наприкінці цитує енциклопедію італійського гуманіста Рафаєле Маффеї з Вольтерри (лат. *Volaterranus*, 1451–1522) «*Commentarii urbani*» («Міські нотатки»). В основному тексті трактату Томазій наголошує, що Діоген Лаєртський не звинувачував Хрисіппа у плагіаті, а писав лише про його надмірне захоплення цитуванням. Цвінгер, за Діогеном, переказує курйозний випадок, коли Хрисіпп включив до свого твору цілу «Медею» Евріпіда, і хтось, на запитання, яку книгу він має в руках, відповів, що це «Медея» Хрисіппа. Як підкреслює Томазій, йдеться лише про висміювання такого методу письма, а не про спробу видати чуже за своє (р. 170). – *До п. 66.*

Натомість у Цвінгерівій цитаті з енциклопедії Волатеррана є твердження про звинувачення на адресу Хрисіппа з боку грецького філософа Карнеада (III–II ст. до н. е.): «Карнеад називав його злодієм [fur] і паразитом, бо він крав писання Епікура через ті самі слова й кількість». Томазій вказує, що коментувати такі звинувачення можна буде тоді, коли стануть доступними твори Карнеада і Хрисіппа. Сам же Волатерран, підкреслює Томазій, бере інформацію з того-таки Діогена Лаєртського. У 10-й книзі названої праці Діогена справді сказано, що Карнеад, характеризуючи спроби Хрисіппа дорівнятися до Епікура за кількістю написаного й охопити те саме різноманіття тем, образно називав першого паразитом (за змістом відповіднішими до гр. *παράσιτος* будуть м'якші назви *трутень*, *дармоїд*) Епікурових книг («*καθὰ φησι καὶ Καρνεάδης*

παράσιτον αὐτοῦ τῶν βιβλίων ἀποκαλῶν» [Diogenes Laertius 2008: 727], але не злодієм. Варто додати, що й у самого Волатеррана є покликання на Діогена, та й фраза звучить дещо інакше: «Карнеад грайливо [lapide] називав його книжковим паразитом, бо він крав писання Епікура і писав те саме з погляду слів [verba] і кількості» [Volaterranus 1559: 337]. У Цвінгера, як бачимо, зникає характеристика *lapide* «грайливо, дотепно» і, окрім форми дієслова зі значенням «красти» з'являється й іменникова характеристика *fur* «злодій». До речі, й Волатерранові *verba* «слова» тут, можливо, краще перекладати як «зміст» або «заголовки», бо в Діогена йдеться тільки про те, що Хрисипп писав про те саме, що й Епікур, і стільки ж кількісно, а не про текстові запозичення: «Εἰ γὰρ τι γράψαι ὁ Ἐπίκουρος, φιλονεκεῖ τοσοῦτον γράψαι ὁ Χρῆσιππος».

Отже, в цьому прикладі Томазієву вказівку на некоректне використання джерел важко не визнати за доречну, адже якщо Цвінгер загострює твердження Волатеррана, яке є переінакшенням слів Діогена про висловлювання Карнеада з приводу недоступних творів Хрисиппа, то звинувачення, процитоване у Цвінгера, є викривленою інформацією з трьох вуст.

Окрім Цвінгера, в основному тексті Томазій згадує ще й відомого вченого та друкаря Робера Етьєна (лат. Robertus Stephanus, ?–1559), який переписав до свого енциклопедичного словника формулювання Волатеррана. Послався, утім, не на нього, а на Діогена Лаертського [Stephanus 1541: 151] (див. 17 тезу Томазія), хоча деінде в цьому ж виданні часто покликається й на працю Волатеррана [ibid.: 82, 57-88, 96-97]. – *До п. 66.*

²⁷ – Гней Флавій – римський політик IV ст. н. е., син вільновідпущеника, реформатор римського судочинства. Бувши писарем за консула Авдія Клавдія Цека, він оприлюднив збірник римських законів, які до того часу були недоступні для плебеїв. За наведеною у Цвінгера версією, Флавій украв опубліковані юридичні тексти у свого зверхника. Ця дія, звісно, не має стосунку до плагіату, але йдеться, знов-таки, не про помилку, а про інше розуміння терміна «літературна крадіжка» у Цвінгера (див. вище, прим. 22). – *До п. 66.*

²⁸ – Французький вчений П'єр Грегуар Тулузький (бл. 1540–1597) у названій праці, розглядаючи закон про злодіїв, згадує випадок із грецьким поетом і філософом V ст. до н. е. Діагором Мелоським (Безбожником). Він покликається на візантійського енциклопедиста VI ст. Ісихія Мілетського, відповідний уривок із творів якого зберігся в складі енциклопедії «Свіда» («Σοῦίδα»). У викладі Грегуара історія виглядає так, що якийсь поет заявив, ніби Діагор привласнив його твір. Діагор присягнув, що не чинив плагіату, але той інший автор оприлюднив вірш як свій і здобув ним славу. Філософ був настільки вражений несправедливістю, що став атеїстом та написав і розповсюдив орації, які заперечують існування богів. Зрештою, так чи інакше, плагіатором і в переказі Грегуара постає не Діагор, а неназваний поет. Але, як каже Томазій, «схибило, без сумніву, покvapне око вченого мужа» (§ 406, р. 175), адже, за Ісихієм Мілетським, Діагора ніхто й не звинувачував. Навпаки, це колега дістав звинувачення від Діагора («ὀμοτεχνός τις αἰτιαθεῖς ὑπ' αὐτοῦ»), однак неправдиво присягнув, що вірш таки його, і згодом прославився. – *До п. 67.*

²⁹ – Лука Туйський (?–1249) – інтелектуал з королівства Леон (тепер територія Іспанії та Португалії), автор великої історичної праці «Хроніка світу». Був каноником собору св. Ісидора в Леоні, а згодом єпископом Туйським. В основному тексті Томазій покликається на його твір «Про друге життя і суперечки щодо віри, проти помилок альбігойців», де 4-та глава 2-ї книги присвячена збігам у творах св. Ісидора Севільсь-

кого та Григорія Великого. Пояснюючи їх дією Святого Духа, Лука Туйський відкидає версію про запозичення. Аргументами є твердження самого св. Ісидора про те, що він не мав нагоди читати основних творів св. Григорія; брак навіть згадки про деякі з чільних писань в Ісидоровому переліку праць святого папи; а також інформація про те, що трактат Григорія «Моралії на книгу Йова» віднайдено і привезено до Іспанії вже після смерті св. Ісидора [Lucas Tudensis 1612: 80]. – *До п. 68.*

³⁰ – Томазій говорить тут про переказ, згідно з яким перекладачі – творці Септуагінти працювали ізольовано над тим самим біблійним текстом, але переклади в усіх виходили однакові через вплив Святого Духа. – *До п. 68.*

³¹ – Петро Ломбардський (лат. Petrus Lombardus, постійний епітет – Магістр Сентенцій, ?–1160) – видатний католицький богослов, у творі «Сентенцій» подав систематизований виклад католицької догматики. На початку XVI ст. був знайдений рукопис коротшої версії «Сентенцій», підписаний ім'ям «магістра Бандінуса». Відтоді впродовж кількох століть точилася дискусія про справжнього автора і плагіатора. Рукопис Бандінуса видано 1519 р. у Венеції та повторно 1557 р. в Льовені. Згаданий у Томазії кальвіністський теолог Ламбер Дано, латиніз. Даней (бл. 1530–бл. 1595) у книзі «Потрійний коментар на першу книгу “Сентенцій” ... Петра Ломбардського» [Danaeus Lambertus 1580] (у книзі відсутня пагінація) рішуче відкидає сумніви щодо авторства Ломбардця, покликаючись на брак навіть згадки про Бандінуса в авторитетному довіднику бенедиктинського ченця Йоганна Тритемія (1462–1516) «Про церковних істориків» [Trithemius 1494]. Другий названий тут захисник Петра Ломбардського – французький єзуїт Філіпп Лябе (1607–1667). Томазій покликається на його працю «Філологічна дисертація про церковних письменників» [Labbe 1660: 784], де автор стверджує, що Бандінус – «правдивий плід» (verus foetus) Петра Ломбардського, а його ім'я, що з'явилося на рукописі творів Ломбардця, є ім'ям або переписувача, або бібліотекаря, або просто власника.

Томазій присвячує історії з рукописом Бандінуса § 493-501 своєї праці й, аналізуючи міркування інших дослідників, доходить висновку, що сумніватися в першості Бандінуса немає підстав, хоч і воліє «лишити іншим» остаточні визначення в цій справі про плагіат (р. 223).

Томазій красномовно порівнює аргументи згаданих захисників Петра Ломбардського та віденського абата Хелідонія (видавця рукопису Бандінуса) з протистоянням, з одного боку, двох андабатів (гладіаторів з глухим забралом, що не бачать суперника) та, з іншого, гладіатора з вільними очима (р. 219). Він має певну рацію, оскільки Хелідоній таки покликався на власне порівняння текстів (як потім виявилось – недостатньо скрупульозне, що й зумовило хибність висновків), а два згадувані автори спіралися на менш доказові (хоч і цілком релевантні) обставини.

Як пише Томазій, Хелідоній завдав собі труда ретельно структурувати текст Бандінуса для зіставлення з версією Петра Ломбардського («itaque ipse negotium sumpsit Bandini textum ita distinguendi, ut cum Lombardo facillime conferri posset»; р. 220). Та єдиним результатом цього «труду» стало свідчення про те, що у викладі науки про сім церковних таїнств у Бандінуса немає відомостей про таїнство миропомазання (confirmatio), тоді як у Петра Ломбардського – мало, але є. І на тій підставі, що творцям скорочених версій не властиво робити пропуски таких суттєвих змістових частин («quale quid patrare abbreviatores non solent»; *ibid.*), Хелідоній висновує про першість Бандінуса, і цей висновок згодом приймає ще низка впливових авторів.

Але й вони, і Томазій таки помилялися. 1834 р., справді зіставивши тексти, німецький протестантський теолог Ретберг, нарешті, аргументовано довів безперечну вторинність тексту Бандінуса [Rettberg 1834: 21]. Лише після цього питання авторства зникло з порядку денного [Rosemann 2007: 28-29].

Переробка Бандінуса, утім, також увійшла в історію католицької теології (опублікована в «Patrologia Latina» Жака Поля Міня [Migne 1855: 965-1112], оскільки вибором місць для скорочення та деякими змінами в тексті він надав праці дещо інших змістових акцентів, котрі, як свідчить аналіз Філіппа Роузмана, дослідника спадщини Петра Ломбардського, можуть набувати суттєвої ваги в богословському вимірі [Rosemann 2007: 28-33]. – До п. 69.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Арістотель. (2002). *Нікомахова етика*. (В. Ставнюк, Перекл.). Київ: Аквілон-Плюс. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00262114>
- Гораций. (1982). *Твори*. Київ: Дніпро.
- Зарецкий, Ю. П. (2016). Фальшивые ученые степени в XVIII веке? *Вопросы образования*, (1), 245-273. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2016-1-245-273>
- Мондін, Б. (2010). *Онтологія і метафізика*. (Б. Завідняк, Пер.). Жовква: Місіонер.
- Нудьга, Г. (1982). Перші магістри і доктори: Українські студенти в університетах Європи XIV – XVIII ст. *Жовтень*, (3), 89-102.
- Секундант, С. (2017). Християн Томазій: логика как учение о разуме. *Sententiae*, 36(2), 6-17. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.006>
- Хома, О. (Ред.). (2014). «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. Київ: Дух і Літера.
- Яковенко, Н. (2017). *У пошуках пошуках Нового неба: життя і тексти Йоанікія Галятювського*. Київ: Критика, & Laurus.
- Danaeus, L. (1580). *In Petri Lombardi... librum primum Sententiarum... Commentarius triplex*. Genevae: Apud Eustathium Vignon.
- Diogenes Laertius. (2008). *Vitae philosophorum (Libri I-X)*. (M. Marcovich, Ed.). Berlin: de Gruyter.
- Labbe, Ph. (1660). *Dissertatio Philologica de scriptoribus ecclesiasticis* (Т. II). Parisiis: Apud S. Cramoisy.
- Lucas Tudensis. (1612). *De altera vita fideique controversiis adversus Albingensium errores libri III*. Ingolstadii: Excudebat A. Angermarius.
- Migne, J. P. (1855). *Patrologia Latina* (Т. 192). Paris: J. P. Migne. <https://doi.org/10.1515/crll.1844.27.192>
- Migne, J. P. (1857). *Patrologiae cursus completus, series graeca* (Т. 8-9). Paris: J. P. Migne.
- Randall, M. (2001). *Pragmatic Plagiarism: Authorship, Profit, and Power*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442678736>
- Ravisius Textor, J. (1518). *Specimen Epithetorum*. Parrhisiis: Emissum ex officina H. Stephani.
- Ravisius Textor, J. (1584). *Officina...* Venetiis: apud Marcum Antonium Zalterium, & Michaelem Zanettum.
- Rettberg, F. G. (1834). *Comparatio inter Magistri Bandini libellum et Petri Lombardi sententiarum libros quattuor*. Gottingae: Dieterich.
- Rosemann, P. W. (2007). *The Story of a Great Medieval Book: Peter Lombard's 'Sentences'*. North York, Ont.: University of Toronto Press.
- Stephanus, H. (1589). *Schediasmata varia, id est observationes, emendationes, expositiones, disquisitiones* (Т. 2). [s.l.]: H. Stephanus.
- Stephanus, R. (1541). *Dictionarium propriorum nominum virorum...* Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.
- Thomasius, J. (1673). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Lipsiae: Sumptibus Ch. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1679a). *Ad disputationem M. Jacobi Thomasii De plagio literario accessiones...* Jenae: C. E. Buchta.

Thomasius, J. (1679b). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Leucopetrae: C. E. Buchta.
 Thomasius, J. (1692). *Dissertatio Philosophica de Plagio litterario*. Suobaci: Sumtibus Paul Gunther.
 Trithemius, J. (1494). *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*. Basileae: J. Amerbach.
 Volaterranus, R. (1559). *Commentariorum urbanorum... octo et triginta libri*. Basileae: Froben.
 Zwinger, T. (1586). *Theatrum humanae vitae* (Vol. 19). Basileae: per Eusebium Episcopium.

Одержано 11.09.2020

REFERENCES

- Aristotle. (2002). *Nicomachean ethics*. [In Ukrainian]. (V. Stavnyuk, Trans.). Kyiv: Aquilon-Plus. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00262114>
- Danaeus, L. (1580). *In Petri Lombardi... librum primum Sententiarum... Commentarius triplex*. Genevae: Apud Eustathium Vignon.
- Diogenes Laertius. (2008). *Vitae philosophorum* (Libri I-X). (M. Marcovich, Ed.). Berlin: de Gruyter.
- Horace. (1982). *Writings*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dnipro.
- Khoma, O. (Ed.). (2014). *Descartes' "Meditations" in the mirror of modern interpretations*. [In Ukrainian]. Kyiv: Spirit and Letter.
- Labbe, Ph. (1660). *Dissertatio Philologica de scriptoribus ecclesiasticis* (T. II). Parisiis: Apud S. Cramoisy.
- Lucas Tudensis. (1612). *De altera vita fideique controversiis adversus Albingensium errores libri III*. Ingolstadii: Excudebat A. Angermarius.
- Migne, J. P. (1855). *Patrologia Latina* (T. 192). Paris: J. P. Migne. <https://doi.org/10.1515/crll.1844.27.192>
- Migne, J. P. (1857). *Patrologiae cursus completus, series graeca* (T. 8-9). Paris: J. P. Migne.
- Mondin, B. (2010). *Ontology and metaphysics*. [In Ukrainian]. (B. Zavidnyak, Trans.). Zhovkva: Missioner.
- Nudha, H. (1982). The first masters and doctors: Ukrainian students in European universities of the 14th-18th centuries. [In Ukrainian]. *Zovteń*, (3), 89-102.
- Randall, M. (2001). *Pragmatic Plagiarism: Authorship, Profit, and Power*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442678736>
- Ravisius Textor, J. (1518). *Specimen Epithetorum*. Parrhisiis: Emissum ex officina H. Stephani.
- Ravisius Textor, J. (1584). *Officina...* Venetiis: apud Marcum Antonium Zalterium, & Michaellem Zanettum.
- Rettberg, F. G. (1834). *Comparatio inter Magistri Bandini libellum et Petri Lombardi sententiarum libros quattuor*. Gottingae: Dieterich.
- Rosemann, P. W. (2007). *The Story of a Great Medieval Book: Peter Lombard's 'Sentences'*. North York, Ont.: University of Toronto Press.
- Secundant, S. (2017). Christian Thomasius: logics as the doctrine of reason. [In Russian]. *Sententiae*, 36(2), 6-17. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.006>
- Stephanus, H. (1589). *Schediasmata varia, id est observationes, emendationes, expositiones, disquisitiones* (T. 2). [s.l.]: H. Stephanus.
- Stephanus, R. (1541). *Dictionarium propriorum nominum virorum...* Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.
- Thomasius, J. (1673). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Lipsiae: Sumptibus Ch. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1679a). *Ad disputationem M. Jacobi Thomasia De plagio literario accessiones...* Jenae: C. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1679b). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Leucopetrae: C. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1692). *Dissertatio Philosophica de Plagio litterario*. Suobaci: Sumtibus Paul Gunther.
- Trithemius, J. (1494). *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*. Basileae: J. Amerbach.
- Volaterranus, R. (1559). *Commentariorum urbanorum... octo et triginta libri*. Basileae: Froben.
- Yakovenko, N. (2017). *In Search of a New Heaven: The Life and Texts of Ioanikii Galiatovsky*. [In Ukrainian]. Kyiv: Krytyka, & Laurus.
- Zaretskyi, Y. (2016). Fake Academic Degrees in the 18th Century? [In Russian]. *Educational Studies*, (1), 245-273. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2016-1-245-273>
- Zwinger, T. (1586). *Theatrum humanae vitae* (Vol. 19). Basileae: per Eusebium Episcopium.

Received 11.09.2020

Roman Kyselov

Commentary on Thomasius's "Philosophical Dissertation on Literary Plagiarism" (1673)

Commentary on the first Ukrainian translation of J. Thomasius' work entitled "Nucleus disputationis de plagio literario maxime theoreticus, thesibus paucis & brevibus comprehensus", which is one of the Appendices to the famous "Philosophical dissertation on literary plagiarism".

Роман Кисельов

Коментар до Томазієвої «Філософської дисертації про літературний плагіат» (1673)

Коментарі до першого українського перекладу твору Я. Томазія під назвою «Nucleus disputationis de plagio literario maxime theoreticus, thesibus paucis & brevibus comprehensus», що є одним з Додатків до відомої «Філософської дисертації про літературний плагіат».

Roman Kyselov, PhD, Senior Research Fellow at Shevchenko Institute of Literature (Kyiv).

Роман Кисельов, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

e-mail: kyselov@yahoo.com
